

Predrag Živković
Filozofski fakultet Nikšić
Crna Gora

PREDUZETNIŠTVO OD KULTA VREDNOVANJA DO APORIJE NEOLIBERALIZMA

ENTREPRENEURSHIP EVALUATION OF THE CULT
TO THE CONTRADICTION OF NEOLIBERALISM

ABSTRACT The main problem in the article in order to properly understand neoliberalism as a new epochal situation. The author in an effort to open up new perspectives of interpretation, represents the thesis about alternation of neoliberalism, market fundamentalism and capitalism. Representatives of the establishment took advantage of the new situation to promote an ideology that is based on the arrogance of money, state protectionism and an idea that was supposed to alleviate the high unemployment rate – entrepreneurship. That's how the agony of class society prolonged without class struggle.

Key words: neo-liberalism, entrepreneurship, capitalism, democratization.

APSTRAKT Osnovni problem rada sadržan je u pitanju kako valjano razumjeti neoliberalizam kao novu epohalnu situaciju. Autor u nastojanju da otvori novu perspektivu tumačenja, zastupa tezu o alternativnosti neoliberalizma, tržišnog fundamentalizma i kapitalizma. Predstavnici establišmenta iskoristili su novonastalu situaciju za promociju ideologije koja se zasniva na aroganciji novca, državnog protekcionizma i jedne ideje koja je trebala da ublaži visok stepen nezaposlenosti – preduzetništva. Tako je produžena agonija klasnog društva bez klasne borbe.

Ključne riječi: neoliberalizam, preduzetništvo, kapitalizam, demokratizacija.

U otporu prema socijalističkoj praksi, a posebno u osudi amoralizma i institucionalnih formi dogmatizma uobličениh u teorijama socijalističkog monizma, u vremenu „nedozrele tranzicije“ moralo se kako ističu pojedini teoretičari trgovati sa zapadnim idealom liberalne demokratije, odnosno jedinom alternativom kritičkog pledoajea indoktrinisanom obrascu življenja. Kako zapaža Z. Golubović, sve promjene „realnog socijalizma“ bile su zasnovane na disidentsko proklamovanim vizijama o ljudskim i građanskim pravima i demokratiji kao vladavini zakona, nasuprot totalitarnom režimu. „Budući da je uzor 'zapadne demokratije' idealizovan, bez neophodnog razlučivanja različitih modela demokratije unutar Evrope i u Americi, osnovno usmerenje je glasilo: natrag u kapitalizam pri tom poistovjećujući demokratiju sa tržišnom ekonomijom i 'tržišnim fundamentalizmom', koji je održavao model takozvanog divljeg kapitalizma“ (Golubović, 2004: 6). Demokratija se ne može odvojiti od ekonomskog, socijalnog, kulturnog i institucionalnog ambijenta. Shvatanje da je sasvim ispravno da se ono svede na proceduru, karakteristično je ne samo za pripadnike političke i korporativne elite praktično svih zemalja, nego i za autore koji sebe

smatraju realistima, a ne metafizičarima i utopistima. Upravo se u takvom odnosu prema demokratiji ogleda manipulacija njome, a u dijelu teorijskih tokova, normalizacija njenog pada, kao i svjetske krize njenih sadržaja. „Pierre Bourdier govori o invaziji 'neoliberalizma' kao o rušenju jedne civilizacije povezane s postojanjem javne službe, civilizacije jednakosti prava na obrazovanje, na zdravlje, na rad, na kulturu (28) 'propovedanjem odumiranja države' i poništavanje tekovina *welfare state* i uvođenjem nepodeljene vladavine tržišta i potrošača kao tržišnom zamenom za građanina (29). Dolazi do raskida između ekonomskog i društvenog i do zatvaranja u skućeni kratkovidni ekonomizam (MMF vizije sveta): to dovodi do krize poverenja u 'javno dobro' i socijalnu pravdu (11), uništavajući pojam kolektivne odgovornosti (u nesreći na radu, u bolesti, u bedi)...Po mišljenju Bourdiea to je ekonomska teorija koja se zasniva na konkurenciji i donosi efikasnost nasuprot 'društvenoj logici' koja je podređena pravilima pravednosti (108)...Tako pod maskom *ekonomske racionalizacije* promovišu se klasične pretpostavke konzervativne misli koja postulira kao krajnji i jedini cilj: maksimalni rast, produktivnost i kompetitivnost (34, 35), prepuštajući sve 'logici zakona tržišta', odnosno zakona jačeg...“ (Bourdieu prema Golubović, 2004: 11). Neoliberalizam je utopija jedne eksploatacije bez granica, zaključuje Burdije.

Kriza i opšta tendencija slabljenja liberalne demokratije odnose se na neprekidno udaljavanje stvarnih mjesta donošenja bitnih političkih odluka od građana kao nominalnog subjekta demokratskog procesa, potčinjavanje slobode profita, prodor nasilja u politiku, najviše onu spoljnu, oligarhizaciju, elitizaciju i plutokratizaciju formalno demokratskih institucija, a prije svega na liderokraciju, marginalizaciju uloge parlamenta i stalno jačanje izvršne vlasti, iako je parlament u formalno-pravnom smislu organ – simbol suvereniteta naroda. Na liniji ove opaske nalazi se i ona Zorana Vidojevića, kada piše da, „'demokratija bez naroda', liberalizam bez stvarne slobode, socijalizam bez socijalne pravde – postaju obeležja globalizacijskih procesa i preovladavajućeg 'duha vremena'“ (Vidojević, 2005a: 137). Istina je, da se ne može izvesti generalni zaključak da građani u zemljama liberalne demokratije uopšte nisu zainteresovani za funkcionisanje demokratije. Ali se može zaključiti da to funkcionisanje uveliko odstupa od izborne volje njihove većine, što se često potvrđuje niskim nivoom ugleda pretežnog dijela političkih vođa, kao i slabom podrškom parlamentu, vladi i strankama, što važi samo za zemlje koje su maturirale ovu doktrinu.

Čini se da je građansko društvo iscrpilo zalihe konstruktivnih ideja. Ono je izgubilo i sposobnost i volju da se suoči s teškoćama koje prijete da ga preplave. Takva platforma će dopustiti Tomas Molnaru da gnoseološko porijeklo hegemonije današnje liberalne ideologije, traži u devijaciji formalno-statične ideje liberalizma u savremenom dobu, ili konkretnije u simplifikovanju tri konstitutivna elementa koje konfrontira na terenu etike. Lepeza postupaka u kojima se ispoljava ova doktrina, dešifruje se u trijadnoj epistemologiji: filozofiji nominalizma; u političkoj ekonomiji tržišta; i u domenu desakralizacije. Nominalizam tendira da se čovjek-individa razriješi svake kolektivne odrednice,

da se stigne do ogoljenog pojedinca, svuda istog i spremnog za slobodnu tržišnu razmjenu. S druge strane, tržište je paradigmatični koncept racionalnosti i mjesto gdje se nivelišu antagonistički interesi. „To je model Prokrustovog kreveta na kome su rastezane, silom ili ubeđivanjem, sve transakcije, kao da se radi o nekoj razmeni proizvoda. Jasno je, liberalno društvo je usmereno ka tome da svede sve ljudske preokupacije i težnje do nivoa razmene među interesnim blokovima“ (Molnar, 1996: 41–43). Na uobličavanje današnjeg čovjeka stoje, drugačije snage društva. Infuzija desakralizacije koja je zahvatila crkvu i državu, a simultano sakralizujući njihove supstitute medije i tržište, javlja se kao replika na dosadašnje arhetipe univerzalnih, aksiomatskih vrijednosti koje su one jemčile, gradeći tako patvoreni sistem vrijednosti, a sve u svrhu autosatisfakcije tržišne ideologije.

Sve ono što okružuje i neposredno ostvaruje ekonomski objed i higijenu savremenog kapitalizma, najbolje se zapaža uz gotovo dirljivo odsustvo istorijskog sjećanja, kako zapaža Sol, u govoru Margaret Tačer upućen Indijcima o slobodnoj trgovini: „Mogu li samo da kažem nešto o međunarodnoj trgovini jer, na neki način, jedan od velikih doprinosa koje mi u Britaniji pokušavamo da priložimo međunarodnom prosperitetu jeste to što držimo svoja tržišta otvorenim i ubjeđujemo druge zemlje da čine isto“ (Sol, 2011: 53). Ono što je Sol prepoznao kao delegirani proces kapitalističkog korodiranja u tkivo života nerazvijenih zemalja, bila je globalizacija. Pratimo njegovo lucidno zapažanje: „Globalizacija se najavljivala – barem s komercijalnog stanovišta – kao moćna sila koja će uvećati mogućnost izbora. Najednom se činilo da se pod izborom ne podrazumeva pravo građana da odluče šta će staviti u stomak ili da odrede svoje društvene prioritete. Umesto toga, izbor će se usredsređivati na želje korporacija i njihove odluke o načinima ostvarivanja zarade. To će podrazumevati ograničavanje izbora pojedinaca“ (Isto, 2011: 143).

Nama je potreban ključ za objašnjenje djelovanja preduzetnika. „Centralna karakteristika preduzetnika jeste 'kombinacija faktora' proizvodnje u preduzeću uz sopstveni rizik i sa osnovnim ciljem ostvarenja dobiti. Ova se kombinacija temelji na vlastitom ili iznajmljenom kapitalu kao pretpostavkama osnivanja preduzeća. Sljedeći korak preduzetnika je kombinacija ostalih faktora proizvodnje (društveni uslovi, inovacije, menadžeri i radnici, marketing – ispitivanje potrebe i plasmana svog proizvoda) u cilju ostvarivanja dobiti [...] Bez dogmatskog – populističkog gledanja na preduzetništvo i preduzetnika sasvim je prirodno predvidjeti da je za investicije i inovacije nužno imati preduzetničku, menadžersku pa i upravljačku i političku elitu jer su za ove kreativne funkcije sposobni samo neki preduzimači. Tako se može reći da je za preduzetništvo bitnije liderstvo nego vlasništvo... Sasvim je osnovana pretpostavka da u prelaznom periodu preduzetnici treba da preuzmu ulogu 'nove društvene avangarde'“ (Vukićević, 1995: 14–15). Ipak, uz sve to, kapitalistički duh je izgleda bio prisutniji od kapitalističkog razvoja. Ovdje bi, naravno, bilo sasvim umjesno upitati, da li su bile kompatibilne praktične i formativne kategorije, koje bi i dovele do razvoja preduzetništva? Da li se artikulirana ideja o preduzetništvu implementirala u

društvu i njegovom sistemu vrijednosti i da li je postala uopštena orijentacija pojedinaca ili kao supstantivni obrazac vrijednosti nije naišla i nije prepoznata kao dispozitivna potreba društva? Tako se, kao izazovna, gotovo redovno nameće tvrdnja Talkota Parsonsa o novim kulturnim orijentacijama i izborima: „Personalno stvaranje novih kulturnih orijentacija može po sebi da bude funkcija izbora izvjesnih specifičnih kulturnih obrazaca u datoj situaciji. Lični obrazac orijentacije prema stvaranju u slučaju naučnika ili pesnika, s njihovim visokim vrednovanjem novih istina ili slika, umnogome se ističe prisustvom pozitivnog obrasca u sistemu kulturne orijentacije, u kojem se visoko ceni kreativnost u traganju za istinom, a da ne zahvata prihvatanje bilo koje partikularne istine. Razlikovanje ličnih sistema vrednosti s obzirom na njihov stepen kreativnosti ili njegovo odsustvo ne sme se mešati s dispozitivnim potrebama za konformisanjem s institucionalizovanim vrednosnim obrascima ili otuđenjem od njih. Ta dva skupa kategorija se prepliću. U kulturi u kojoj se visoko ceni naučno stvaralaštvo, naučnik može da bude mnogo kreativniji od revolucionara ili religioznog proroka kao otpadnika od preovlađujućih obrazac kulture u kojoj žive. Kreativnost nije identična s otpadništvom; dok konformnost s postojećim obrascima može da bude rezultat orijentacije ka njihovom pukom postojanju ili njihovom sadržaju“ (Parsons, 2009: 749–750). Koliko je ovo zapažanje Parsonsa pronicljivo i vjerodostojno najbolje svjedoči anihilacija vrijednosne kompetentnosti koja se odvijala u socijalnoj sferi postsocijalističkih društava. Opijeni idejom preduzetništva, pojedinci su krenuli u odsudnu avanturu svoje egzistencijalne evolucije. Bez prethodne epistemološke težine o tretiranom fenomenu i bavljenja uzajanim ekonomskim odnosima, jednostavno su postali zatočenici jednog dekora za uspostavljanje kapitalističkog univerzuma. Ovdje se nalazi raskršće, dilema odgovora na nespokojstvo i ugroženosti poslovnog ambijenta.

Prije svega, ponovimo stav da su socijalistička društva izlaz iz krize tražila u nametnutim reformama, koja nisu imala dugoročna rješenja. Tako da s razlogom dijele količinu odgovornosti za kasnija ispoljavanja ekonomske i opšte duhovne krize. Smatramo da je nepopustljiva i opasna abolicija bilo koje teorije (u postsocijalističkim prilikama – teorija neoliberalizma), čiji iznos i rang sudjelovanja u društvu izazivaju posljedice. To implicira da je društvo trebalo da prepozna svoje relevantne potrebe i emituje ih u kolektivnom potraživanju, sve dok se članovi establišmenta ne oslone na ta ista potraživanja. Iz ovih napomena izvodimo jednostavan zaključak – citat koji znači pretpostavljenu pravilnost i očekivanje – za ispitivanje fenomena preduzetništva i implementiranih vrijednosti: „Poznato je da je realsocijalističko jugoslovensko društvo sa oblandom samoupravljanja bilo društvo u kojem nije bio izgrađen racionalno utemeljeni sistem vrijednosti. Štaviše, određene vrijednosti koje su istorijski stvarane i usvajane ukidane su i njihovo mjesto zauzimale su pseudovrijednosti kao opštevažeće norme koje su imale odlike eshatološke svetosti, tj. jedne nove svjetovne religije. Ta supstitucija jednih vrijednosti drugima sve više je gradila prvi kulturno-istorijski nesporazum između savremenog svijeta i svijeta koji stalno dolazi, ali nikako da dođe. U takvoj situaciji našao se čovjek koji tumara i stalno

nagađa šta mu je činiti samo da ne pogriješi, tj. da ne izađe iz referencijalnog okvira vladajuće ideologije koji predstavlja svojevrsni okov individue jer se ona apsolutno podređuje ideološki nametnutom kolektivitetu. Uporedo sa tim određene intelektualne snage koje su na sebe preuzele radikalnu 'kritiku svega postojećeg' traže uspostavu drugačijih vrijednosti, drugačiju kulturu vrednovanja, kako bi se bolje i brže usvojilo ono buduće (dolazeće) Takav kritički um izlaže sam sebe ne samo kritici odozgo nego i ekskomunikaciji iz zamišljene zajednice koju su predstavljali i vodili njeni tvorci" (Božović, 1995: 70). Ovdje dodajemo, dojučerašnja marksistička inteligencija prva je prihvatila dogmu o bezalternativnosti tog novog društveno-ekonomskog sistema. Postali su kako zapaža Todor Kuljić idejni kondotijeri. Tako se uz presudnu pomoć „nove postsocijalističke elite“ došlo do jednog stanja, vješto prikriivenog, dinamičnog hijerarhizovanja, u kojem se pripadnici društva podstiču da stanu u red i streme ostvarljivom ulasku u svijet *preduzetništva*. Imajući u vidu na kojim stubovima počiva svijet preduzetništva, uistinu bi se moglo reći da je tadašnji princip preduzetničke opsesije, bio sofisticirano izdanje reformnog, dodajmo ideološkog trovanja, uspostavljanjem trajnog saveza sa pljačkaškom privatizacijom. Najvažnija promjena se dakle odigrala unutar socijalističkih elita, tako da se izgubila nada da može doći do istinskih promjena u društvu. Tako je došlo do stvaranja novog klasnog društva ali bez klasne borbe. Akumulacija kapitala u rukama privilegovanih preduzetnika, značila je zapravo državnu milost iliti protekcionizam za propagandni eufemizam za manevarski prostor novonastalih korporacija i elita. Kao paradigma doktriniranog obrazloženja „nova klasa“, je poslužila za metaforično zavodjenje masa i pacifikovanje medijuma nezadovoljstva u postsocijalističkoj transformaciji. Scenario dobro opisan izgleda ovako: „Na ekonomskom je planu, tokom devedesetih, raniju mešavinu sistemski dominantne kolektivnovlasničke strukture odnosa, izražene u formi kvazitržišnog samoupravnog sistema, s legalizovanim i legitimizovanim sitnim privatnim vlasništvom u poljoprivredi i uslugama, bio nasledio isto tako protivrečan sistem, s obrnutim determinističkim poretkom. Društvene promene stavile su u prvi plan privatno vlasništvo tržišnu ekonomiju, ali je u tim promenama 'očuvanje' društvenog i državnog vlasništva (radi što uspješnije njegove konverzije u privatnu svojinu pripadnika nomenklature) zadržalo kako pravno (u Ustavu) tako i legitimacijsko uporište. Ovo posljednje posebno je bilo lako razumljivo u istorijskim okolnostima u kojima su široki slojevi stanovništva – zbog ekonomskog kolapsa, uslovljenog prvenstveno ratom i međunarodnim sankcijama, a tek zatim tranzicijskom recesijom državnu redistribuciju najčešće videli kao ključno spasonosno sredstvo egzistencijalnog opstanka. Stoga je, paradoksalno, uz dominirajuću liberalno-tržišnu i privatnovlasničku ideologiju, tada masovno reanimirana 'samoupravna svest', koju je karakterisao vrednosni amalgam postavljen tako da je bio upravo obrnut od doskorašnjeg: njegovo središte činila je orijentacija na snažnu državnu ekonomsku regulaciju, povezana s kolektivističkim, autoritarnim i tradicionalističkim vrednostima. Ali, i više godina posle svrgavanja Miloševićevog režima, značajna broj krupnih preduzeća, s velikim brojem zaposlenih, ostao je

u nekom obliku javnog (državnog i društvenog) vlasništva, dok je privatizacija nastavila da se odvija relativno usporenim tempom (doduše, mnogo bržim nego ranije). U tim firmama reprodukuju se elementi redistributivne ekonomije (preko velikih budžetskih transfera), održavajući iluziju ne samo među njihovim zaposlenima već i drugim delovima društva, da je moguće dugoročnije zadržavanje starog normativnog poretka, što dalje omogućava i održavanje starih vrednosnih obrazaca“ (Lazić, 2011: 187). Ako razmotrimo tekuće vrijednosno devastiranje u promišljanju Z. Vidojevića, možemo zaključiti da je demokratski proces otvoreno „izigran“. „Pljačkaška privatizacija ne samo da ruiniira ekonomiju i predstavlja jedan od oblika nemorala s krajnje teškim socijalno egzistencijalnim posljedicama, nego ruiniira i same mogućnosti demokratskog uređenja. Na osnovama takve privatizacije nije moguća država prihvaćena od društvene većine, kao ni početna demokratija. Država u takvim uslovima mora biti duboko koruptivna, a njene glavne institucije bez legitimiteta. Demokratija, pak, u takvim okolnostima, može da bude samo privid i farsa. Nema nijedne postreal socijalističkije države nastale na temeljima pljačkaške privatizacije, a da njene ključne institucije imaju podršku većine građana. Ni legitimitet nije samo politička i moralna kategorija... Sazrele su okolnosti da se temeljno preispita priroda vremena u kojem živimo, ne samo zbog sudbine demokratije“ (Vidojević, 2010b: 132–133). Ono što je novost jeste propagandni model neoliberalne edukacije. Ona je dostigla takve pretenzije da se obraća svim slojevima društva. „Nastala je veoma duboka kriza 'novog sistema' u većini postreal socijalističkih zemalja, kojoj se ne vidi kraj. Pokazuje se da „...restauracija kapitalizma nije rešila nijedno od bitnih pitanja današnjice, samo ih je sve potamnela i odložila...“ (K. Kosik prema Vidojević, 2010b: 149). Koliko je neobuzdana postsocijalistička transformacija najbolje svjedoči studija Gorana Čeranića „Sociološka analiza svojinske transformacije u postsocijalističkoj Crnoj Gori“. Koristeći sociološku aparaturu u preludijumu rada, autor izvodi logički koherentnu elaboraciju, na osnovu koje teži utvrditi zakonomjernosti društvenog progressa. Iz ugla interdisciplinarnosti G. Čeranić, prema postavljenoj hipotetičkoj instanci, detaljno uz pratnju relevantnih teorijskih izvora, reflektuje i ujedno pruža priliku za preciznu eksplikativnu ovjeru pojmova tranzicije i društvene transformacije. Iz ugla sociološkog pristupa socijalističkim društvima spis objelodanjuje teorijsku karkofoniju navedenih pojmova i ukazuje na sve značajnije etape proizašle iz njihovih okvira i sa kojima se ova društva suočavaju. Na taj način nijedna velika tema socijalističkih društava ne ostaje nerasvijetljena, čime bi se u suprotnom i „hranio“ njihov iracionalni kredibilitet, jer autor jasno navodi, čak i taksativno, tragove koji su doveli do njihove dekadencije. Prije svega treba ponoviti stav da je za postsocijalistička društva adekvatniji pojam društvene transformacije, jer na taj način se manifestuje količina odgovornosti i ishodi koji se javljaju kao postulati za uspostavljanje demokratije. Ovo je, dobro će to uočiti autor i najvažnija premisa rasuđivanja.

Ono što je registrovano u umskom arhivu jeste petrificirana kodifikacija socijalističkih uređenja, koja se odlikovala emitovanjem kolektivnih potraživa-

nja. To znači da su i sama autoritarnost i druge nedoslednosti koje su proizašle iz takvih uređenja kao i konformističko moduliranje morale biti prepoznate i prihvaćene kao relevantne potrebe na pojedinačnom nivou. Tako će i autor, reklo bi se uz „misaoni nadzor“ Andrea Gorca, ukazati na protivrječnosti socijalizma i na izvore njegove ideološke bremenitosti. „Ovo bi u većini slučajeva, složilo se autor, bila slika društava u kojima je počeo da se izgrađuje socijalistički sistem društvenih odnosa (...) Društvo koje je centralizovano, monolitno i hijerarhijski uređeno, proizvodi autoritarnost kao nužnost vlastitog postojanja“ (Ćeranić, 2011: 16–20). Jednostavno, sve dok je postojao visok nivo saglasnosti između vlasti i podanika, manipulativna retorika socijalističke kolektivno – vlasničke nomenklature dozvoljavala je sebi deputate iracionalnosti u (bez) klasnom društvu. Sociološki okvir tumačenja statičnosti, autor dalje diktira načinom proizvodnje koji je bio etatizovan, odnosno planski uređen. U ekonomskoj sferi to znači da se sistemski stvarala neravnoteža između proizvodnje i potrošnje, gdje je potrošnja takoreći „jela“ proizvodnju.

Skoro četiri decenije socijalističke ideološke supremacije ostavila je teško izlječive recedive u postsocijalističkom periodu. Kako svjedoči istorija a na osnovu njenih svjedočanstava i rukopis G. Ćeranića, transformacija socijalističkih zemalja zahtijeva određeno vrijeme i radikalne promjene koje u prvi mah prati prvenstveno proces razgradnje postojećih djelova društvenog organizma. Ipak vrhunac decidirane jasnosti autor razlaže pluralitetom faktora koji su nužan ali ne i dovoljan uslov za anticipirani dolazak demokratije. Ovaj stav pohranjuje sljedećim iskazom: „Dužina trajanja i brzina transformacije bitan je element i on nije isti u svim socijalističkim zemljama, jer svake od njih imaju neke specifičnosti koje usporavaju ili ubrzavaju pomenute procese (...) Društvo koje je opterećeno nekritičkim mišljenjem, netolerantnom političkom kulturom, korupcijom, nepotizmom kao normalnim pojavama, teškoće za kratko vrijeme uvesti demokratske vrijednosti kao opšte prihvaćene“ (Isto, 2011: 24–25). Shodno tome, iako to danas izgleda zapanjujuće, došlo je do simuliranja promjena, tj. kako primjećuje autor kolektivizam socijalističke ideologije supstituisan je sadržajem „pogubnog“ nacionalizma. Svaki pokušaj parcijalnog pristupa (dal on bio u sferi ekonomije, prava, socijalnim odnosima ili duhovnom životu) osuđen je na neuspjeh, aporičan je autor. Jer svaki od njih posjeduje destruktivnu klimu koja neposredno korespondira sa načinom prevladavanja ugrožavajućih izazova. Otuda će autor u kazuističkoj formi i tražiti ona rješenja koja su bila na raspolaganju akterima društvenih promjena, a koja oni nisu iskoristili zbog polskih saveza. „Dakle, oni nijesu mogli biti ti predvodnici 'novog talasa'“ (Isto, 2011: 27). Pseudodemokratska retorika je korišćena kao dekor razrastanja kolektivno vlasničke nomenklature a sve na uštrb prelaženju na varijantu mogućeg raspleta statičnosti socijalizma i hipotetički uspostavljanju novog održivog koncepta društveno – ekonomskog sistema. Ne samo da u ovakvim sistemima ne dolazi do promjene, već do istinskih promjena ne može ni doći, jer hegemonu struktura ne dopušta mogućnost smjene na vlasti. Precizno govoreći terminologijom autora, našem društvu je nedostajala odgovarajuća socijalna, političko institucio-

nalna i kulturna infrastruktura, sistemske i vrijednosne pretpostavke koje su prijeko potrebne za njegovu uspješnu transformaciju (Ćeranić, 2011).

Naznačena simultanost nije stvarala pretpostavke na kojima bi se reprodukovao socijalni poredak a u okviru njega došlo do svojinske transformacije. Upravo na toj ravni, autor razlaže teorijske osnove sociološke analize svojine. Jer kroz karakter i tip svojine sinergizuju se bitna obilježja svakog pravnog poretka, društvenog i državnog uređenja. A u svojini se kristalizuju društveni odnosi u vezi sa zadovoljavanjem materijalnih i duhovnih potreba, alijas „... puna dijalektika svojine se ispoljava u odnosu čovjeka i društva“ (Isto, 2011: 43). Da bi se neki fenomen u potpunosti proučio potrebno ga je sagledati u njegovom totalitetu. Problem su naravno redukcionistička stanovišta koja ističu samo pravni ili ekonomski sadržaj svojine. Autor to dobro zapaža, pa uspješno izbjegava i ukazuje na svojinski „vrtlog“ koji je i bio spor ekonomske, može se reći i društvene imperfečnosti postsocijalističke transformacije. Razvojem proizvodnih snaga, društvenom podjelom rada, javljali su se različiti oblici svojine kao istorijske kategorije. Autor ovog spisa ispunjava sve kriterijume za takoreći „vremenskog revizionistu“ svojinske transformacije, jer znalački navodi i ekstrahuje vladajuće oblike svojine koji i determinišu jedan društveno – ekonomski sistem. Tako G. Ćeranić podrobnom analizom daje odgovor na ovlašne i tek orijentacione zaključke o svojinskim odnosima. Njegovi stavovi su operacionalizovani, ali za čitalačku javnost, sažimaju se u jedan izvor: to je potpuna nespremnost postsocijalističkog (crnogorskog) društva da sa konkretnim svojinskim promjenama dovede u pitanje sopstvenu demokratsku budućnost, pa će u istoimenom tematu reći da je: „...privatna svojina osnova ekonomskih sloboda, a ova svih ostalih sloboda u društvu. Samim tim, privatnu svojinu moramo posmatrati kao preduslov uvođenja demokratskog poretka“ (Isto, 2011: 58). Autor artikuliše svoju kritiku kao „napad“ na nezainteresovanost i *nadležnost bez odgovornosti* sistema koji je vodio sopstvenom urušavanju. Dalje, potrebno je preuzeti rizik i biti spreman na konsekvence svojih odluka, što je i jedna od vrijednosnih preferencija privatne svojine. Birokratski despotizam, nepostojanje tržišta radne snage i ideja, nedefinisanjem pravnog vlasnika kapitala nijesu stvarali institucionalne pretpostavke koje bi podstakle preduzetničku inicijativu, već suprotno zaključice autor, ona je stalno i na svaki način gušena.

Najsnažniji odjek, ima temat koji osvjetljava granicu na kojima su se sretali različiti svojinski oblici, tako da iz njega saznajemo da je socijalistička društvena svojina bila koncipirana tako da se znatno razlikovala od ne samo privatne i kolektivnovlasničke svojine, nego i od državne socijalističke svojine sovjetskog tipa. Oštrica njegovog pronicanja, podržana je Gamsovom eksplikacijom, da se takav oblik svojine zasnivao na marksističkom postulat odumiranja države i svojine kao prava. „Tu svojinu je trebalo afirmisati, učiniti je jasnom, predstaviti je kao da pripada svim članovima društva, da oni sa njom ravnopravno upravljaju, da taj oblik svojine pruža jednake šanse što se tiče materijalnih faktora proizvodnje, da se postiže dohodak prema uloženom radu, ukratko da je to najbolji mogući oblik svojine“ (Isto, 2011: 67). Međutim, takav

oblik društvene svojine, zaplitao se u dogmatsku diskusiju, *jer je bila svačija i ničija*. Posljednji stavovi su veoma važni iz razloga, što svojinski odnosi predstavljaju centralnu kategoriju ukupnih postsocijalističkih promjena. Deklarativan poziv rješavanja spora biva konkretizovan određenim modelom privatizacije, koji u našem društvu nije bio ništa drugo do prerušen ili istim sadržajem preobražen centralizovani monopol. Jer, politika privatizacije u postsocijalističkim društvima bila je da se obuhvati što više preduzeća, a ne ona koja se privatizuju budu transformisana. Ovakav scenario koji je etabliran na jugoslovenskom slučaju ostaće i dugoročno sredstvo obračuna sa svakim vidom kritičke misli. Odolijevanje istinskoj transformaciji društvene svojine doveli su do „kanonizacije“ njene apstraktnosti, koja zaključuje autor, ne može u znatnoj mjeri podstaći konstituisanje onih elemenata koji odgovaraju 'novom društvu'.

Može se primijetiti da kritičkih opservacija o neoliberalizmu nema dovoljno prisutnih u bivšim Jugoslovenskim republikama, posebno u Crnoj Gori, i može se reći, u oficijelnoj politici primjenjuje se neoliberalni model, mada konvenijentno tematu rada, ne postoji koherentna elaboracija koncepcije društvene transformacije i dugoročnog razvoja. Miroslav Pečujlić ističe da, „neoliberalizam označava smenu 'kontrolisanog kapitalizma' (države blagostanja) silovitim usponom 'hiperliberalizma' i 'turbo-kapitalizma' (34), koji dovodi do sve dublje provalije između svetova i erozije socijalne države (39), koja je predstavljala branu protiv stihije tržišta, poštujući princip prava na život i obezbjeđenje egzistencijalnog minimuma svim članovima zajednice. Ali širenjem birokratske mašinerije države blagostanja javljaju se prvi oblici neoliberalizma: 'reganizam' i 'tačerizam', koji nameću suroviju konkurenciju. Autor zaključuje: Hiperliberalizam u spoju s neokonzervativizmom ne predstavlja samo reakciju na socijalnu državu. Pred nama je prevelik projekat preoblikovanja kompletnog društva i individue, formula stvaranja 'zdravog društva'... Pod udar potpunog osporavanja dolazi ceo kompleks jednakosti i ravnopravnosti, solidarnosti i kolektivizma, socijalne intervencije, javne svojine. Iz prizme neoliberalizma društvo je u biti jednodimenzionalno, ono se temelji isključivo na nejednakosti, posesivnom individualizmu, privatnoj svojini i bespoštednoj konkurenciji, kao prirodnog reda stvari (36)“ (M. Pečujlić, prema Golubović, 2004: 13–14). Da u Crnoj Gori danas ne postoji interesovanje za kritiku neoliberalnog koncepta potvrđuje se sve očitijim usvajanjem konzervativne ideologije od strane establišmenta, koji zatvara oči pred ekspanzijom divljeg kapitalizma i tržišnog fundamentalizma, bez obzira što su porazni rezultati takve politike sve očigledniji. Nema one alternative koja bi promovisala takav model demokratske tranzicije koji, nasuprot ekskluzivnom svijetu profita, podstiče svijet rada kao sferu u kojoj može doći do maksimalizacije razvoja ljudskih kapaciteta / moći – što ne znači da treba odbaciti tržište i efikasnost privrede, ali oni moraju biti regulisani i podvrgnuti unapređenju kvaliteta života. Da se koncept društvene transformacije u Crnoj Gori više zasnivao na analizi realne društveno-ekonomske i kulturne situacije i specifične tradicije razvoja, mogao je biti izbjegnuta sumanutu skok u divlji kapitalizam i samim tim, bili bi izbjegnuti mnogi problemi sa

kojima se danas suočavamo: velika i neodrživa socijalna diferencijacija koja održava stabilan održivi razvoj, enormna nezaposlenost, i intenzivna korupcija i organizovani kriminal. Poseban problem predstavlja apsolutizovana trka za privatizovanjem društvene i državne imovine, pa je svojinska transformacija redukovana na stvaranje privatnog posjeda u rukama vlasnika nelegalnog kapitala (klase tajkuna). Zaoštavanje sukoba među vodećim državama svijeta za što veći globalni uticaj, pod pravilima igre koju nameće neoliberalna doktrina, ograničava mogućnost demokratske konstituisanosti, štaviše, dovodi do zalaska njenih humanističkih postulate, tačnije do njenog odumiranja.

L i t e r a t u r a

- Božović, R. R. (1995), *Preduzetništvo i kultura vrednovanja*, Nikšić: Luča, godina XII, broj, 1–2.
- Chomsky, N. (2004), *Hegemonija ili opstanak*, Zagreb: Ljevak.
- Čeranić, G. (2011), *Sociološka analiza svojinske transformacije u postsocijalističkoj Crnoj Gori (1989 – 2000)*, Nikšić: Filozofski fakultet / Institut za sociologiju i psihologiju.
- Dobrenjkov, I. V. / Ispravnikova, N. R. (2012), *Korupcija – savremeni pristupi istraživanju*, Nikšić: Filozofski fakultet-Institut za sociologiju i psihologiju.
- Golubović, Z. (2004), *Elementi kritike neoliberalnog modela tranzicije*, Beograd: Sociološki pregled godina XXXVIII, broj 1–2.
- Habermas, J. (1969), *Javno mnjenje*, Beograd: Kultura.
- Lazić, M. (2011), *Čekajući kapitalizam*, Beograd: Službeni glasnik.
- Parsons, T. (2009), *Društveni sistemi i drugi ogleđi*, Sremski Karlovci·Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Sol, Dž. R. (2011), *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, Beograd: Arhipelag.
- Vidojević, Z. (2010), *Demokratija na zalasku*, Beograd: Službeni glasnik / Institut društvenih nauka.
- Vidojević, Z. (2005), *Kuda vodi globalizacija*, Beograd: „Filip Višnjić“ / Institut društvenih nauka.
- Vukićević, S. (1995), *Naučna relevantnost i društvena aktuelnost komparativnog sociološkog istraživanja svojine i preduzetništva u prelaznom periodu*, Nikšić: Luča, godina XII, broj, 1–2.